

Ефимова Матрена Степановна Воспитатель
МБДОУ ЦРР дс №16” Золотинка”

Якутск/ГО Якутск Методический материал “Кыыс оҕо дьизэ үрүмэччитэ”

“Тиинчээн”- бэлэмнэнии бөлөх кыргыттарыгар ытыллар куруһуок бырагырааммата.

Салайааччы: Ефимова М.С

2025

Иһинээбитэ

Кириитэ

Төрөөбүт норуоппут оҕону иитэр ньымалара:

Олонхо иитэр такайыларын туһанан сизрдээх майгыны ингэри.

Кыыс оҕону иитэр-такайар эйгэни түстүүр куруһуокка ытыллар үлэ сыллаабы булаана.

Кыыс оҕону иити.

Саха кэрэ Айыы кыһын идеала – Туйаарыма Куо.

Түмүк.

Туһанылыбыт литэрэтиирэ.

КИИРИИТЭ

Саха омук кыыс оҕо кэрэтин уруйдаан, кэрэхсээн, сүгүрүйэн былыр-былыргыттан ырыаҕа ыллаан, хоһоонно хоһуйан, номоххокиллэрэн кэрэни кэрэһилиир.

«Кыыс оҕо барахсан харана дьэ үрүмэччитэ» - диэн кыыс оҕо туһунан олус табыгастаахтык этиллэр.

Ханнык баҕарар уопсастыба төрүт култууратыгар уонна норуот педагогикатыгар олобуран, ситиһилээх киһини иитэр. Үүнэр көлүөнэ төрөөбүт култууратыгар тирэҕирэн, киһи-аймах ытык өйдөбүллэрин өйдүүр, ытыктыыр буола улаатарыгар норуот педагогиката олук уурар.

Этнопедагогиканы төрүттэбит академик Г.Н.Волков олонхону үрдүктүк сыаналаан, саха духуобунай олоҕун-дьаһабын түмэн көрдөрөр сүдү айымныгынан билинэрэ уонна олонхо саханы саха онорбутун тоһоҕолоон бэлиэтэбитэ (“...олонхо...воспитал народ страны саха”). Онон кыыс оҕону кыра сааһыттан нарылаан, истинник ийэн иити саха норуотун эстибэт кэрэһитэ буолуохтаах.

Куруһуок сыала:Кыыс оҕо олоҕу салҕааччы, нарын киһи буоларын билиһиннэри, сахалыы тыынна, сизргэ-майгыга иити – сайыннары. Кыра саастан дьэ-уот, иис, ас эйгэтигэр сысытаҕас буоларга иити.

Куруһуок сорукара:

- Өбүгэ кыһы кыратыттан иитэр-такайар үгэстэрин туһанан, сайыннары.
- Кэрэ кыыс – диэн сахаҕа айыы кыһын холобур буоларын чинчийи;
- Кыыс оҕо сүгүрүйүүнү, ытыктабылы ингэри, олонхо тылын-өһүн хоһуйуу сатабылын ингэри.

Куруһуок чакчыта:

Билигин түргэн тэтимнээх олоххо кыыс оҕону норуот иитэр ньымаларын туһанан иитэргэ туһайан чинчийэн иити. Олонхо дьоруойа туһалыйар ньуурдаах Туйаарыма Куо кэрэтин холобур туттан көрдөрүү.

Төрөөбүт норуоппут оҕону иитэр ньымалара:

Урукку да өттүгэр, билигин даҕаны ханнык баҕарар омук иити өттүгэр баар кыһалҕатын норуот педагогикатыгар тирэҕирэн быһаарар. Норуот иитэр үлэтин күлүүһэ төрөөбүт тыл, ийэ тыл сүмэтигэр сөнөн сытар.

Чех омук педагога Я.А.Коменская (1592-1670сс.) «ийэ оскуолата» диэн ааттаан дьэ-тэҕэ иити оскуолатын төрүттэбитэ. Кини үөрэтэр уонна иитэр үлэни быстыспат биир ситимнээн

өйдүүрэ, онон маннай төрөөбүт, онтон латинскай тылынан дэгиттэр үөрэхтээhini тэрийэххэ сөбүн ыйбыта. Я.А.Коменскай билиини эрэ биэрэр кыра, тутах диэн өйдөбүллээбэ, онон оҕо сизэр-майгы өттүнэн систиэмэлээх иитиини ылыахтаабын, онуоха ордук тоһоҕолоон кырдыксыт, эр санааланы, сөбүгэр сымнаҕас буолуу хаачыстыбалары иитэри бэлиэтээбитэ.

Россияҕа научнай педагогиканы олохтообут К.Д.Ушинскай норуот педагогикатын кыабын үрдүктүк сыаналаабыта. Кини оҕону иитэр үлэбэ төрөөбүт тыл төрүт буоларын ыйбыта. Уус-уран, ойуулаах-оһуордаах тыл киһи духуобунай олоһун сааһылырын, ис култууратын олохтуурун бэлиэтээбитэ.

В.А.Сухомлинскай норуот хараактара, өйө-санаата, эрэмньитэ, сизэр-майгы идеала айбыт остуоруйатыгар, үһүйээнигэр, кэпсээнигэр, эпоһыгар, өс хоһоонугар көстөрүн ыйбыта.

Өскөтүн иитии сыала айар куттаах көхтөөх киһини иитии – ол эбэтэр өй-санаа өттүнэн бэлэмнээх, үлэһит, тулуурдаах, сизэрдээх-буоллабына, саха героическай эпоһа олонхо ис хоһооно, тутула, идиэйэтэ онуоха сөп түбэхэр.

Олонхо, билинни кэми кытары алтыһан, сөп түбэхэн, уларыһан аныгы ситиһиилээх киһини иитэргэ тирэх буолар кыахтаах. Олонхоттон маннык өрүттэри көрүүххэ сөп:

- Ийэ тыл барҕа баайын, тыл күүһүн, кэрэтин;
- Уус-уран тыл бэргэн холобурдарын;
- Үрдүк сизэр-майгы төрүттэрин: үтүө санаа, чизинэй буолуу, ыраас сигили;
- Эпиэтинэстээх буолууну иэс, бэйэбэ ирдэбил, эрэллээх буолуу, бэрээдэктээх буолуу;
- Бэйэ суолтатын билиини чизэ, сөп-сыһа өйдөбүллэри быһаары;
- Тулуурдаах буолууну эрчилли, хатарыны;
- Айылҕаҕа харыстабыллаах сыһыаны айыларга иччилэргэ сүгүрүүү;
- Оту-маһы харыстааһын, киһититэн өйдөөһүн;
- Идэбэ үһүйүү нымаларын: уус, булт;
- Иитии араас нымаларын: үтүө тыл, өйдөтүү, үһүйүү, сэмэлээһин, сүбэ, итэбэл, баҕа санаа, алгыс о.д.а.

Онон өбүгэ иитэр, үөрэтэр кыабын чинчийэн, ырытан табатуһаннахха, чэгиэн-чэбдик олоххо, сизэрдээх майгы олохтоноругар, айылҕаҕа, киһи киһиэхэ сыһыаныгар билинни кэмнэ тумулук буолан кыыс оҕону иитэргэ-үһүйарга олук буолар кыахтаах.

Олонхо иитэр такайыларын туһанан сизэрдээх майгыны инэри.

Олонхо – саха өйүн –санаатын , хоһуйуу, тулуурдаах, дыаныардаах буоларга иитэр тылынан уус-уран айымны буолар. Олонхо олоһун ырытан көрдөххө, бу сизэр, майгы-сигили, сыһыан туһунан үөрэх. Сизэр, майгы-сигили олоххо, тулалыыр эйгэбэ баар ытык өйдөбүллэри чинчийэн инэрэр. Бу төрүөт быһыны-майгыны тупсарынан, өй-санаа үһуктарыгар кыах биэрэн киһилии сизэри тутуһарга иитэр кыахтаах.

Олонхоттон киһи-аймах ытык куйаара биллибт кизэн ис хоһоонноох санаатын-толкуйун барытын ырытан булуохха сөп . уонна ону оҕону иитиигэ туһаннахха оҕо кыра сааһыттан өбүгэ үгэстэрин, норуотун сизэрин тутуһа улаатыа уонна тэниэ.

-сизэр, майгы-сигили, санарара сатабыл, тыл-өс (этические ценности)

-мал-сал, харыстабыллаах сыһыан (вещные ценности)

-ис утум толкуй, анаары, ырыты, ылыны, сэрэгэһии.(логические ценности)

-кэрэ, уран, кэрэхсиир, дэлэтэр, үһуйулар. (эстетические ценности)

Олонхоҕо сизэр, майгы-сигили сүрүн ытык өйдөбүллэринэн манныгы ааттыахха сөп:

Киһи – айы киһитэ, айылҕа чочуйан таһаарбыт оҕото. Олонхоҕо кэпсэнэринэн киһи Үрдүк Айылартан төрүттээх, Айыһыт алгыһынан Орто дойдуга айыллан кэлэр. Онон хас биирдибит ытык иэспит биир. Самныбат санаа, бабыллы, үүнүү-сайды.

Киһиэхэ киһилии сыһыан. Олох туруктаах буоларын түстээччи сизэрдээх майгы, ийэли үтүө сыһыан. Олонхо үөрэбэ – киһиэхэ киһилии сыһыан. Дьонно куһаҕаны санаама, онорума, киһиэхэ киһилии сыһыанна. Киһи бодотун ханнык да түгэннэ сүтэrimэ.

Олонхо – сааһыламыт олох үөрэбэ. Олонхо булгуччу тутуһар кэриннэрдээх, өйдөбүлэ чопчу. Олонхоҕо хас биирдии киһи олоххо аналын билэр. Орто дойдуга кэлбит киһи бэйэтин аналын, төрдүн-уһун, айылартан төрүттээбин мэлдьи өйүгэр туту сылдыар. Онон ханнык да түгэннэ такайар эйгэтэ дьыл эргириин кытта эргийэн тийэн кэлэ турар үгэстээх.

Сырдык күүс куруук кыайан , харана дьайы сабрыларын туһунан билэбит. Сизэрдээх иитии сабалана барытын түмэ тардах күүстэнэр. Ол эбэтэр: өстөөххүн күлүү-элэж оностума, ол ап-хомуһун көмөтүгэр тириэрдэ. Олонхоҕо сырдыкка, үтүөбэ, ырааска, кырдыкка дьулуспут

күүс кыайар, отгон апка-хомуһунга олоѳурбут күүс хотторор. Абааны бухатыыра мэлды кыайтарар сүрүн биричиинэтэ куһаҕаны онороругар сытар. Киһиргиир, чабыланар дьайыылар сөптөөх харданы ылааллар, күүһүнэн өттөйбүт, маннай иирсээни саҕалаабыт кыайтарар. Дьонтон ордук сананар, бэйэни үрдүктүк туттар, киэбирэр, киэмсийэр майгы киһини бэйэтин киэбиттэн таһаарар. Онон ити хаачыстыба онуоха сөптөөх харданы эрэйэр.

Сүгүрүйэ, махтана үөрэн. Сүгүрүйэ үөрэни кыра саастан иитиллэр. Ийэни, аҕаны, уруу –аймаҕы үрдүктүк тутан, убаастаан, кинилэргэ уонна айылҕаҕа сүгүрүйэн махтанары ирдиир. Олонхоҕо айыы аймаҕа сырдыкка, ырааска, үтүөбэ, кэрэбэ сүгүрүйэр сиэри-туому билэр, толорору сатыыр. Кыһамныылаах буолуу сүгүрүйүү сүрүн тирэбэ. Оҕо ийэтин, аҕатын үрдүктүк тутара – бу сиэр-майгы ирдэбилэ. Ийэ, аҕа оҕоҕо кыһамныыта – бу удьуорун, утумун салгыыр ньымата.

Бэйэҕин киһи быһыытынан ииттин. Киһи үйэтин тухары бэйэтин ииттинэр. Айыы киһитэ кэмин көрөн, көрдөһөрү сатыахтаах. Онон олонхо үөрэбэ бэйэ мөлтөбүн сатаан билинэри, сыһыаны көннөрөн көнө суолга тахсары биһириир.

Тулаҕын сыаналыы үөрэн. Үлэни, майгыны, буола турары сыаналыы үөрэниэхтээх. Үтүө дьайыыны эрэ онор, үлэлээ-хамсаа. Олонхоҕо Орто дойду олохтоохторо, о.э. айыы дьоно, оҕо төрөтөн, сүөһү иитэн, бултаан-алтаан ыал буолан олороллоро ойууланар.

Атын дьонно кыһан. Бэйэни умнан туран, атын дьон туһугар кыһаныы айыы бухатыырын сыала. Кини Орто дойдуга ил, эйэ, олох туһугар үс дойдунан сылдыан охсуһарын ытык иэһинэн ааҕар. Бухатыыр бэйэтэ быһыанар кэмигэр атыттарга эмиэ көмөлөһөр.

Бэйэн тэн күүстээххин кытта күрөстэс. Кыамматы, бэйэҕиттэн мөлтөбү кытта күрөстэһэр аньыы.

Бастыырга дьулус. Олонхоҕо айыы бухатыыра бастыырга дьулуһара, дьонно-сэргэбэ үчүгэйи онороро, ыарахан күннэ үгүс киһиэхэ көмөлөһөрө кэпсэнэр. Олонхо үөрэҕинэн үтүөнү онорорго бастакы буолуу, дьону-сэргэни араначчылыыр баҕаттан бастыырга дьулуһуу үрдүктүк биһирэнэр.

Бу кырдук өбүгэ олобун ситимнээн, аныгы ыччакка иитэн тиэртэххэ утум уһаан тэнийэн кэрэ эрэ арчыланыа.

Куруһуок ытыллар кэмэ – нэдиэлэбэ.....

Кыыс оҕону иитэр-такайар эйгэни түстүүр куруһуокка ытыллар үлэ сыллаабы былаана.

Ыйдар	Ытыллар үлэ	Сыала	Туттуллар мал-сал. Тэрээһиннэр
Алтынньы-Хотой Айыы ыйа			
Сэтинньи-Байанай ыйа			
Ахсынньы-Билгэ Хаан ыйа			
Тохсунньу-Танха ыйа			
Олунньу – Одун			

хаан ыйа			
Кулун тутар- Дьөһөгөй ыйа			
Муус устар-Айыыһы т ыйа			
Ыам ыйа- Иэйиэхсит ыйа			

Куруһуокка сылдыар оҕолор: “Тиинчээн” бэлэмнэни бөлөх кыргыттара.

№	Оҕо аата, араспаанньата	төрөөбүт сыла, ыйа, күнэ
1		
2		
3		
4		
5		
6		
7		
8		
9		
10		
11		
12		
13		
14		
15		

**Төрөппүтү кытта үлэ: Ийэ-истин сыһыанынан,
Эбээлэр клубтара: “Эбээ бастын сүбэтинэн”**

Бйа	Бытыллар үлэ	Сыала

Кытталлар : бөлөх Ийэлэрэ уонна эбээлэрэ.

Сыала-«Аҕа саастаах дьон муудараһын, оҕону иитиигэ көрүүлэринкиэнгэйгэбэ таһаары. Утум салҕаныгытын тэрийии”.

Түмүк:

Кыыс оҕону иитии

Норуот оҕону иитэр такайыларыгар олобуран кыыс оҕону иитии туспа буолара кестөр. Кыыс оҕо инники кэскилин быһа түспэтиннэр, кини ураанхайы ууһатар, кэскили кэнэтэр аналлаах диэн олонхолорго кыыстарын харах харатын курдук харыстаан иитэллэр.

Кыыс оҕону барыны бары сатыыр, ыраас тутуулаах үлэһит быһыытынан хоһуйан көрдөрүү олонхоҕо эмиэ кестөр:

Көмөгөйүттэн үс күнүм
Өрө көтөн тахсан иһэрин курдук
Үрүн үчүгэйкээн субалаах,
Чабырхайыттан алтан бийым
Тэмтэйэ тахсарын курдук
Сыдыаай кэрэ бэйэкэлээх
Үөмэр-чүөмэр үктэммит,
Өгүрүк-төгүрүк көрбүт,
Сэтгэ сыа чүмэчи
Сырдыгыныны умайан
Сырдаан кестүбүтүгэр дылы
Сырайдаах үчүгэйэ
Сыралыма Куо балта кыыс оҕо
Үрүн илгэ аһын-үөлүн
Хойуу өттүн убатан,
Убаҕас өттүн хойуннаран,
Тумалаан-имэлээн тупсаран,
Сиикэй курдугун буһаран,
Итии курдугун сойутан,

Асчыт киэнэ ааттааҕа,
Оһуордьут киэнэ ордуга,
Иистэнньэн бэрдэ буолбут.

(Күн Эрили. Олонхо)

Кыыс оџону өбүгэлэрбит кэнчээрин ууһатааччы диэн маанылаан иитэллэрэ ордук кичэйэн бэлиэтэнэр. Маныха кини кизргэлэ-симэбэ, мала-сала, быһыгыта-майгыта ордук тоһоџолонор. Маанытык иитиллибит кыыс оџо улаатан туох-ханнык кини буолара олонхо тылынан уустаан-ураннаан ойууланар. Кыыс оџо набыл, көрсүө майгыта ордук биһирэнэр. Ол курдук Үөкэйдээн Куо...

Барыларыгар маанылаах,
Элбэхтэригэр эйэлээх,
Үс былас суһуохтаах
Үөкэйдээн Куо кыыстара
Көтөл мунунан көмүстээх,
Ат мунунан алтаннаах,
Киис тириитигэр кистэммит,
Саарба тириитигэр саспыт
Буобура тириитигэр буккуллубут,
Тоџус уолан кини доџуһуоллаах,
Абыс кыыс дьахтар араллааннаах,
Көрөрдүүн көрсүө,
Сангардыын набыл,
Истиэхтэн энин дьикти эбит,
Өгүрүк – төгүрүк көрбүт,
Үөрэ-дьүөрэ үктэммит,
Үтүө дьахтар эбит.

Саха кэрэ Айыы кыыһын идеала – Туйаарыма Куо

Туйаарыма Куо төгүрүччү, толору саха кэрэ Айыы кыыһа, онон саха кыыһын идеала буолар. Туйаарыма Куо бизэ сүрүн кэрэтэ холбоһон, кинини төгүрүччү, толору кэрэ онгороллор.

Бастакытынан, Туйаарыма Куо кэрэтэ кини тас көрүнгэр. П.А.Ойуунускай Туналџаннаах ньуурдаах Туйаарыма Куо үс оонньуулаах олонхотугар Олонголоон оџонньор Туйаарыма КУо тас көрүнгүн бу курдук ойуулуур

Танас бүтэй
Талба нарын
Тамана сандарбыт,
Эт бүтэй
Эттэр эриэккэс
Силиитэ дьалкыйан көстүбүт...
Чабыл-күлүм курдук
Чараас чараастык
Чыпчылыйбыт,
Мичил күлүм курдук
Минньигэс-минньигэстик
Мичилийбит,
Өркөн-төлөн курдук
Өгүрүк – төгүрүк көрбүт,
Долгун курдук субуруйар
Тоџус былас суһуохтаах
Туналџаннаах ньуурдаах
Туйаарыма Куо диэн...

Уон икки кыыс, Туйаарыма Куо бууктаах сонун, ойуулаах бэргэхэтин устан, баттабын абыс салаа гына суһуохтуулар, суһуоџун аайы киистэ баайаллар. Түөс симэбин, илин, кэлин кэбиһэрин кэтэрдэллэр. Эттүк уонна кыбака симэхтээх куру баайаллар. Баһыгар оџуруолаах бастынан, ытарџаны, илиитигэр бөбөбү иилэллэр. Симэхтэр тыһаан кылыргыылар, күн уотугар күлүмнүүлэр.

Иккиһинэн, Туйаарыма Куо кэрэтэ бастыг-мааны майгытыгар, аймахтарыгар, бар дьонугар, айыы аймаџар эйэбэс, киһилии сыһыана.

Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа бастыг-мааны майгытыгар, кини айылџаџа, дьонно аһыныгас, амарах дууһалаах. Кини быстыбыгы-ойдубуту аһынар, көмөлөһөр сүрэхтээх.

Кыайбатаҕы, баппатаҕы сүбэлиир-амалыыр санаалаах. Сылайбыты-элэйбити аһатан-сиэтэн күүс киллэрэр идэлээх. Ытаабыты-соһообуту уоскутар, имэрийэр быһыылаах. Кыыс итинник амарах, аһыныгас сыһыанна ийэтиттэн, кэрэ анардартан үөрэнэн, бэйэтин саастыылаахтарыгар сыһыаннаһан бэйэтин кэрэ майгытын сайыннарар.

Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа дьонно эйэбэс, сымнаҕас, сахалыы ис киирбэх сыһыаннаах. Дьону кытта эйэбэс, сыһыаннаах үөрэнэр оскуолатыгар, үлэлиир сиригэр, общественной миэстэбэ, сынньалаң бириэмэтигэр. Онтон дьүөгэлэрин, ыалдьыттары кытары эйэ дэмнээхтик кэпсэтэр, ис киирбэхтик сыһыаннаһар. Эйэбэс, сымнаҕас сыһыанынан дьон кэрэтин ылар, бэйэтин кэрэтин биэрэр. Дьон ортотугар эйэ дэмнээхтик сылдьан улаатар, сайдар, кэрэ буолар.

Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа быһыыта, сигилитэ, тутта-хапта сылдьара сэмэй, сизрдээх. Дьон ортотугар сэмэйдик туттар, оту-маһы ортотунан уһаты-туора хаампат, толоос тылы туттубат. Туттара-хаптара сизрдээх, сороҕор бытаан, сороҕор түргэн да буоллар, барыта орун оннугар, сып курдук чуолкайдык бүтэн-оһон иһэр. Дьонтон туора хаампакка дьон сизринэн сэмэйдик сылдьыы – кыыс бөбө, бигэ туругун олохтуур.

Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа боччум, дуоспуруннаах, бэйэтин кыабын билинэр, бэйэтин кыана туттар. Кини мээнэ дьону үтүктүбэт, батыспат, атын киһи сабыдыалыгар мээнэ киирбэт. Кэрэни, үтүөнү бэйэтэ көрөн, билэн, бэйэтэ быһааран бэйэтигэр ылынар. Кэрэни, үтүөнү бэйэтигэр бэйэтэ сайыннарар. Бэйэтин кэрэтин сатаан харыстыыр, кимнэ да ыстарбат. Итинник күүстээх кэрэ Кыыс Куо буолар.

Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа диэн кэрэтин күүһүнэн атын дьонно сабыдыаллыыр. Кини кэрэтин атын дьон ылаллар. Кэрэтин үөрэтэн, дьаһайан биэрбэт, кэрэтин быһыытынан-майгытынан биэрэр. Үчүгэйи баһарар ыраас, сырдык санаатынан, амарах дууһатынан көмөлөһөн-амалаһан, эйэбэс, сымнаҕас сыһыанынан сүбэлээн-амалаан, сизрдээх, сэмэй быһыытын биһирэтэн кэрэтин биэрэр. Бэйэтин кэрэтин күүһүнэн уордайбыты уоскутар, кыыһырбыты, кытааппыты сымнатар, дьонно-сэргэбэ таптатар.

Кэрэ кыыс личноһа үрдүк таһымынан Кыыс Куо кылааннааҕа буолар. Киниэхэ кэрэ быһыы-майгы чаҕыйхалдык, кылабачыйан көстөр. Сырдык өйө-санаата, ырааҕы, кэскиллээҕи табатык көрөр, онно дьулуһар, ситиһэр. Кэрэлэри түмэн үрдүктэн үрдүк ситиһиигэ сизрдээн илдьэ иһэр. Мэһэйдэри, таннарааччылары, куһаҕан быһыыны-майгыны кытары утарсыыга киирсэн кыайар-хотор, суох онорор.

Үсүһүнэн, Туйаарыма Куо сырдыкка тардыһар, ыраас, чэбэр, киргэ-хахха сыстыан баһарбат. Кини орто дойдуга ийэтигэр-аҕатыгар иитиллибитинэн ыраас-чэбэр, ичигэс-сылаас олоххо үөрэнэр. Кыыс Куо – Саха кэрэ кыыһын дьийэтэ, ордук олоһор хоһо сахалыы кэрэ ойуулаах, чэпчэки, мындыр оноһуулаах малларынан симэммит буолар. Биһиги өбүгэлэрбит балаһаннарыгар кыыс хаппахчыта диэн кыра хостоох этилэр. Ону удьуордаан кыыс туһунан хостооҕо ордук. Бастатан туран, дьийэ, хос ичигэс, сийгэ суох, сырдык, ыраас буолуохтаах. Дьийэбэ, хоско элбэх, тутуллубат малы-салы ууруллубат. Элбэх мал-сал кири-хаҕы мунньар, салгын сабардамын аҕыйатар.

Кыыс араас аһы астыыр, иһити-хомуоһу хомуйар, онон аһы ууруу-харайыы, иһити сууйуу-сотуу барыта ыраас буоллаҕына кыыс ырааһын, чэбэрин көрдөрөр.

Кыыс дьийэтэ-уота, иһитэ-хомуоһа, таннар танһа, бэйэтин этэ-сиинэ буоллаҕына, кини дууһата, сизрэ-майгыта эмиэ ыраас, көнө, судургу, кубулҕата, кирэ-хаҕа суох буолар. Итинник кыыһы саха дууһата ыраас, ыраас сүрэхтээх диир. Ыраас дууһалаах, сүрэхтээх кыыс Саха кэрэ Айыы кыыһын личноһа буолар.

Төрдүһүнэн, Саха кэрэ Айыы кыыһа нарын-намчы дьарыктаах буолуохтаах. Саха нарын-намчы кыыһын бэйэтин курдук чэпчэки, нарын-намчы дьарыга кинини ордук киэргэтэр, тупсарар. Урукку саха кыыһа саас ньургунунаан, сибэккилээн кэлэрэ, мутукча аҕалан ууга туруорара. Билинни кыыс куолар итини удьуордаан, сайыннаран дьийэ иһигэр, тизргэнигэр араас сибэккилэри, маһы олордунан дьарыктаныан сөп. Сибэкки, мас үөрэн-көтөн, улаатан, силигилээн эрэрин көрөн, тэннэ үөрэн – көтөн барабын – ити барыта Кыыс Куо кэрэ уйулҕата сайдарыгар туһалаах.

Былыргы саха кыыһын нарын-намчы дьарыгынан солко сап, хоруонка арааһын бэрийии этэ. Кини кэтэр танһын халадаай ырбаахытын, кэһиэччигин, бууктаах сонун, дьабака бэргэһэтин, сукуна үтүлүгүн, тыс этэрбэһин араас өгнөөх сабынан, хоруонканан сибэкки арааһын тигэн, тиктэрэн киэргэтэрэ. Кыыс Куоҕа быысыбайдаан, оҕуруолаан, оһуордаан тигии, киниэхэ барар нарын-намчы дьарыга буолар.

Аны сорох талааннаах эбэтэр бағалаах кыргыттар, хомуһу тардар, тойугу туойар, дойдутун хоһуйар, суруйар, уруһуйдуур, сахалыы ырыаны ыллыыр, музыканы оонһуур, истэр, үңкүүлүүр буоллахтарына, кинилэр ордук тупсаллар.

Бэһининэн, Туйаарыма Куо истинг доҕоро, уола Үрүн Уолан өлөр-тиллэр ыарахаттарга да түбэстэҕинэ, ыраас бэриниилээх, күүстээх таптала илдэ сылдьара билинни кыргыттарга идеал буолар. Саха кыһын таптала – нарын, истинг, килбик, сэмэй, ис кирибэх, кистэлэн, ис дууһаттан...

ТҮМҮК

Оҕону иитии үгэс оҕо айылҕатынан сайдыытын уратытыгар эрэ буолбакка, омук олоһор айылҕатын кытта дьүөрэлээн иитиигэ олоҕулар. Оҕоҕо удьуор тыһын инэри хас биридии ыал укулаатынан, норуот уус-уран айымньытынан, иитэр үгэһинэн кириэр.

Норуот уруу-аймах, дьон-сэргэ оҕону иитэр үгэһэ, айылҕаҕа сирдээх сыһыана, туттан олоһу олонхоҕо киэнник ойууланар.

Психологической наука кандидата, социологической наука доктора Винокурова Ульяна Алексеевна “Биһиги өбүгэлэрбиттэн утумнаабыт атыттары умсугутар икки ураты баайдаахпыт. Ол бириэ – киэн нэлэмэн, баччаанга диэри чөл туругун, ис кистэлэнин арийбакка харыстаныллыбыт сири сабардаабыппыт буолар. ...Бу сир төрүт олохтоохторо буоларбыт быһыытынан аан дойду сокуоннарын харыстанар турукка улам-улам кириэн иһиэхпит. Онуоха бэлэмнээх, чөл туруктаах, олоххо дьулуурдаах, сорунуулаах майгылаах-сигилилээх, бодоруһар-алтыһар дьоммутугар ытыктатар таһымнаах дьон буоллахпытына, харыстатар кыахтары туһаныахпыт. Оттон оннук бодолоох буоларбытыгар диэн анаан-минээн өбүгэ кэс-кэриэс иккис бэлэбэ - олонхо”, - диэн этиитэ билинни олоххо олонхо педагогикатын туһаныы хайысхатын чопчулуур.

Биһиги, оҕолорбутун, атын омук идеалынан буолбакка, саха бэйэтин идеалынан – Саха Айыы Киһитин итэҕэлинэн, Дьулуруйар Ньургун Боотур, Туйаарыма Куо идеалларыгар тардыһан, батыһан холобур онгостон улаатыннарар, иитэн-үөрэтэн таһаарыахтаахпыт.

Өйгүт – санаабыт, экиит-сииннит, сиргит-майгыгыт, духовнай культурабыт, дьарыккыт, үөрэххит-үлэбит саха үөрэҕинэн, сахалыы ньыманан, саха ис күүһүн туһанан сайдын!

Туһаныллыбыт литэрэтиирэ:

1. Е.П.Чехордуна, Н.И.Филиппова. Олонхо педагогикатын төрүттэрэ. Дьокуускай, 2010с
2. Л.С.Ефимова, М.В.Трофимова. Олонхо оҕону, ыччаты иитиигэ, сайыннарыыга суолтата. Дьокуускай, 2007с
3. Сидорова А.Н. Барыта бэйэҕиттэн тутулуктаах. Дьокуускай, 2013с
4. Дьулуруйар Ньургун Боотур. Дьокуускай, 1993с.
5. Н.И.Филиппова, Е.П.Чехордуна, У.М.Флегонтова. Олонхо: өбүгэ үөрэбэ уонна билинни кэм. Дьокуускай, 2006с
6. В.Р.Ларионов. Саха – айыы киһитэ. Дьокуускай, 1998с.
7. К.С.Чиряев. Олох педагогиката. Дьокуускай, 1998с.
8. К.С. Чиряев. Оҕону дьизэ кэргэннэ иитии. Якутскай, 1973с.
9. Л.С.Аргунова. Семейное воспитание в контексте педагогики. Якутск, 2013г.

